

ODNOS VLASTI I DOMAĆIH POLITIČKIH SNAGA PREMA STRANIM NASELJENICIMA I NASELJENICIMA IZBJEGLIM POVRATNICIMA U BOSNU I HERCEGOVINU U KONTEKSTU BORBE ZA ZEMLJU U PRVOM USTAVNOM PERIODU 1910-1914.

Abstrakt: Pitanje zemljoposjeda u Bosni i Hercegovini austrougarskog perioda bilo je glavno ekonomsko, društveno i političko pitanje, pa se borba za zemlju pojavljuje kao konstanta bosanskohercegovačke historije tog razdoblja. Kao važna pitanja u kontekstu borbe političkih subjekata za zemlju pojavljuju se tretman i status dvije grupe naseljenika bez doma i zemljišta koji su u Bosni i Hercegovini istovremeno bili stranci, izbjeglice, i domaći ljudi, jer su bili zemaljski pripadnici (muslimanski povratnici izbjegli sa područja Sandžaka i Makedonije u Bosnu i Hercegovinu nakon osvajanja tih prostora od srpske i crnogorske vojske u I balkanskom ratu) ili državljani Austrije i Ugarske (kolonisti), koji su dijelom imali državnu pomoć i pomoć još nekih utjecajnih krugova, ali i protivnike njihovog dolaska i naseljavanja. Njihov dolazak nosio je više problema sa sobom, koji su u osnovi proizilazili iz činjenice da povratnici i kolonisti nisu imali svojih kuća niti zemlje gdje bi se mogli nastaniti, pa im je davana državna zemlja uz asistenciju Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu. To je doprinosilo daljem zaoštavanju odnosa na bosanskohercegovačkoj političkoj sceni u prvom ustavnom periodu 1910-1914.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, austrougarska last, bosanskohercegovačke političke snage, izbjeglice, kolonisti, borba za zemlju.

Agrarno pitanje (pitanje zemljoposjeda) u Bosni i Hercegovini austrougarskog perioda bilo je glavno ekonomsko, društveno i političko pitanje, "pitanje svih pitanja", kako se moglo čuti u Saboru. Pored neposredno zainteresiranih (posjednika i obrađivača zemlje) u njega su bili uključeni predstavnici vlasti, domaćih političkih i vjerskih organizacija. Sa početkom rada bosanskohercegovačkog Sabora 1910. agrarno pitanje i njegovo eventualno rješenje počinje sve više zavisiti od domaćih političkih faktora. Sabor je postao mjesto gdje su se mogle uočiti težnje pojedinih slojeva bosanskohercegovačkog društva. Sudionici u agrarnim raspravama u Saboru bili su i predstavnici Zemaljske vlade, čiji je stav o načinu rješenja agrarnog pitanja bio je određen carskim ručnim pismom ministru Burijanu 3. marta 1910, po kome je trebalo pristupiti razrješavanju agrarnih odnosa fakultativnim putem.¹

Muslimansko-bošnjačka politika, u kojoj su zemljoposjednici imali odlučujuću ulogu, polazila je s pozicija zadržavanja zemljišnog posjeda kao glavnog instrumenta u očuvanju njihove ekonomske i političke pozicije. Bošnjačkom stanovništvu svih socijalnih slojeva zadržavanje zemljišnog posjeda u bošnjačkim rukama predstavljano je kao nacionalni interes i uslov njihovog opstanka u Bosni i Hercegovini. Bošnjački poslanici su agrarno pitanje smatrali životnim za cjelokupno bošnjačko stanovništvo i pružali su punu podršku vladinoj fakultativnoj osnovi za rješenje čiflučkih odnosa, smatrajući da uglavnom zadovoljava njihove interese. Srpska politička elita je istupima u Saboru i pisanjima u štampi vršila pritisak na vladu da

---

¹ Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnje-politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914.*, Sarajevo, I izdanje 1976., II izdanje 1997, str. 237.

predloženu zakonsku osnovu o otkupu čifluka promijeni i podnese Saboru novu, koja bi rješavala čiflučke odnose obligatornim (obaveznim) otkupom, koji bi bio plaćen putem državnog proračuna. U tome su posebnu aktivnost iskazivali dijelovi Srpske narodne organizacije okupljeni oko "Otadžbine" i "Naroda". Krajnji cilj je bio prelazak što većih zemljišnih površina u ruke srpskog stanovništva. Zbog stava da agrarno pitanje nije prioritet hrvatske politike, za hrvatsko političko vodstvo u Bosni i Hercegovini pitanje zemljoposjeda je prije bilo sredstvo za postizanje važnijih ciljeva nego sporno pitanje. Hrvatski poslanici su u skladu sa svojim principom neoponiranja Vladi i zbog saveza s Muslimanima Bošnjacima u Saboru podržali i glasali za fakultativni otkup čifluka, tumačeći ga kao najkorisniji i najpravedniji način rješenja agrarnog pitanja.

Fakultativni način rješavanja čiflučkih odnosa u bosanskohercegovačkom Saboru je podržala velika većina poslanika pa je zakonska osnova o davanju zajmova za dobrovoljno otkupljivanje kmetovskih selišta u Bosni i Hercegovini izglasana bez značajnijih problema (5. aprila 1911. godine). U suštini, ova zakonska osnova je ozakonile već postojeću praksu sporazumnog otkupa čifluka, pri čemu se od tada kao posrednik u ovom poslu pojavljuje država koja je do potrebnog novca trebala doći izdavanjem obaveznica.² Donošenjem ovog zakona okončana je samo jedna epizoda borbe za zemlju u Bosni i Hercegovini, kako između vlasti i neposredno zainteresiranih tako i među političkim snagama u Saboru. Novu "borbu" su inicirali Balkanski ratovi i događaji koje su bili u direktnoj ili indirektnoj vezi sa njima, a sve se to desilo u vrijeme Četvrtog zasjedanja Sabora Bosne i Hercegovine. Balkanski ratovi su dvojako utjecali na prilike u Bosni i Hercegovini vezano za zemljoposjed. Prvo, način "rješavanja" agrarnog pitanja i promjena zemljovlasništva od strane Srbije u novoosvojenim područjima inicirala je srpsku opoziciju na jaču aktivnost u bosanskohercegovačkom Saboru što je opet vodilo reakciji vlasti i suparnika im u Saboru, i drugo, protjerivanje osmanske vlasti s Balkana i nasilne mjere nove vlasti prema muslimanskom stanovništvu nagnale su muslimansko bošnjačke izbjeglice iz Bosne i Hercegovine koje su u prethodnom periodu prebjegli u područja koja su ostala pod kontrolom Osmanskog carstva u Evropi da se vrate u svoju matičnu zemlju. Ovo je nosilo više problema sa sobom, koji su u osnovi proizilazili iz činjenice da povratnici najčešće više nisu imali svojih kuća niti zemlje gdje bi se mogli nastaniti.

Iako je austrougarska uprava učinila značajne korake na industrijalizaciji Bosne i Hercegovine, ipak je u vrijeme balkanskih ratova ogromna većina stanovništva sticala prihode sa zemljišnih posjeda što je i dalje pitanje vlasništva nad zemljom činilo veoma osjetljivim. U to

---

² O tretmanu agrarnog pitanja u Saboru vidi šire: Edin Radušić, *Agrarno pitanje u bosanskohercegovačkom Saboru, Prilozi, Institut za istoriju u Sarajevu*, 34, Sarajevo 2005. (126-164)

vrijeme se od ukupno 1.898.000 stanovnika 87% bavilo poljoprivredom.³ U vrijeme i oko Balkanskih ratova doći će do pokušaja promjene načina rješavanja čiflučkih odnosa. Nasuprot, do tada peovladavajućem fakultativnom otkupu kmetskih selišta, srpski poslanici iz opozicije s jedne, i neki predstavnici vlasti s druge strane staviće u opticaj i pokrenuti pitanje mogućeg obligatornog otkupa. Pod uticajem ratnih događaja na Balkanu i njihovog političkog odjeka u Bosni i Hercegovini najviši predstavnici austrougarske vlasti zaduženi za Bosnu i Hercegovinu počeli su da razmišljaju o reviziji rješenja agrarnog pitanja i da iznose određene prijedloge. To je činjeno s ciljem neutralizacije naraslog političkog uticaja Srbije u Bosni i Hercegovini.⁴ Za razliku od Zajedničkog ministra finansija Bilinskog koji se zalagao za obligatorni otkup i prije bilo kakve faktičke promjene na političkom polju, Zemaljski poglavar Potiorek je bio za obligatni otkup, ali tek poslije rješavanja spoljnopolitičke krize. On je to rješenje vidio u oružanom obračunu sa Srbijom, za koji se bezrezervno zalagao. Prije eliminiranja Srbije Potiorek je bio protiv obligatornog otkupa i iz obzira prema muslimansko bošnjačkim zemljoposjednicima. Zemaljski poglavar je podsjetio ministra Bilinskog kako je njegova izjava u delegacijama 1912. godine izazvala nezadovoljstvo muslimansko bošnjačkih poslanika, kada je Bilinski samo indirektno nabacio pitanje obligatnog otkupa kmetova.⁵ Druga prepreka realiziranju obligatornog otkupa bio je nedostatak finansijskih sredstava.⁶

U toku četvrtog saborskog zasjedanja srpski poslanici iz opozicije pokrenuli su novu ofanzivu za rješenje agrarnog pitanja obligatornim otkupom čifluka. U odnosu na prethodna zasjedanja u ovom je bio promijenjen sastav Srba u Saboru. Nakon trećeg zasjedanja dio Srpske narodne organizacije (grupa oko lista "Srpska riječ", predvođena Gligorijem Jeftanovićem i Vojislavom Šolom) se našao u procijepu kritika preostalog dijela njihove stranke s jedne strane i nepovjerenja vlade s druge strane. Dvanaest poslanika te stranke bilo je prinuđeno položiti mandate, čiju su glavninu slobodnih mjesta zauzeli članovi novoosnovane Srpske narodne stranke, advokata Danila Dimovića i dr. Milana Jojkića.⁷ Osnova programa nove stranke bilo je agrarno pitanje. Stranka je na te vanredne izbore izašla sa programom koji se temeljio na

---

³ Đorđe Pejanović, *Stanovništvo Bosne i Hercegovine*, Beograd, 1955, str. 50.

⁴ To se prije svega odnosilo na Bilinskog i Potioreka. U svom programskom konceptu, formulisanom u pismu Potioreku od 22. maja 1913, Bilinski je imao u vidu i investicije u obligatni otkup kmetova. Potiorek se nije u potpunosti slagao sa idejom Bilinskog o rješavanju agrarnog pitanja. *Potiorekov* politički cilj bio je zadržavanje srpskog seoskog stanovništva "u njihovom letargičnom stanju", te da se spriječi da hrvatska i muslimanska inteligencija i poluinteligencija pređu u srpski tabor i osujeti ujedinjenje svih Južnih Slavena na antidinastickoj osnovi. Potiorekov stav je bio da se u zemlji općenito, a u Saboru posebno, treba vladati uz oslonac na Hrvate i Muslimane, a srpsku opoziciju primiti kao nešto neizbježno. Dževad Juzbašić, *Uticaj balkanskih ratova 1912./1913. na Bosnu i Hercegovinu i na tretman agrarnog pitanja*, Radovi, Filozofski fakultet u Sarajevu, knj. XII, Sarajevo 2000, str. 203.

⁵ Kao primjer vidi govor Mustaj-bega Mutevelića. *BHS, III zasjedanje 1912/1913., XV sjednica*, 352-355.

⁶ Dž. Juzbašić *Uticaj balkanskih ratova*, str. 204.

⁷ Članove Sabora u četvrtom zasjedanju vidi u *Bosanski glasnik/Bosnischer Bote*, Osamnaesta godina, Sarajevo 1914, str. 60-62.

snižanju kamatne stope na zajmove za otkup čifluka. U prvom periodu, počevši od 1915. kamatna stopa bi se snížila na polovicu, a kasnije kada to uslovi budu dozvoljavali kamata bi u cjelini bila pokrivena iz sredstava Zemaljske vlade (4,50%). Njihov program je u perspektivi predviđao obligatorni otkup.⁸ Ovakav razvoj događaja u srpskom političkom taboru omogućio je ministru Bilinskom ostvarenje njegove želje za stvaranje vladine radne većine u Saboru sastavljane od poslanika svih triju konfesija. Dimovićeva grupa, koja se nije ustručavala da otvoreno saraduje sa vladom, zajedno sa muslimansko-bošnjačkim i hrvatskim poslanicima činila je provladinu saborsku većinu dok je preostali dio izabраниh poslanika Srba bio u opoziciji prema vladi.

Inicijativa za sniženje kamatne stope pojavila se u Saboru 16. decembra 1913. u formi prijedloga Danila Dimovića, kojim se zahtijevalo od Vlade da donese zakonsku osnovu kojom će se "uzeti u zaštitu interesi i kmeta i age".⁹ Ovaj prijedlog bio je žestoko napadnut od strane srpske opozicije, koja je svojim agresivnim istupima zahtijevala reviziju načina rješavanja agrarnih odnosa, ne zadovoljavajući se ničim manjim od obligatornog otkupa.¹⁰ Oni su to i zvanično zahtijevali suprostavljajući Dimovićevom prijedlogu, prijedlog Dušana Kecmanovića i drugova kojim je tražena zakonska osnovu "kojom se rješava kmetsko pitanje i to obligatornim otkupom i to iz državnih sredstava".¹¹ Sam prijedlog nije donosio ništa posebno novo. Srpski poslanici su i ranije tražili obavezan otkup iz državnih sredstava. Nova je bila agresivnost kojom se tražilo ovakvo rješenje. Glavni argument za reviziju načina rješavanja agrarnog pitanja Vasilju Grđiću više nisu bile manjkavosti fakultativnog načina, već činjenica da je Srbija nakon I balkanskog rata na osvojenoj teritoriji to pitanje veoma brzo riješila.¹² Zemljovlasnike, posebno muslimane Bošnjake se indirektno upozoravalo da obligatorni otkup nije najgora stvar koja im se može desiti. Takva upozorenja su se u nekim slučajevima slala prikriveno,¹³ a u drugim opet otvoreno.¹⁴

---

⁸ M. Imamović, *Pravni položaj*, str. 256-257; Karl Kaser. *Die serbischen politischen Gruppen, Organisationen und Parteien und ihre Programme in Bosnien und der Hercegovina 1903-1914*. Phil.Diss. (Graz, 1980), 173-182; Citirano preko Dž. Juzbašić, *Uticaj balkanskih ratova*, str. 204-205.

⁹ Obrazlažući svoj prijedlog Danilo Dimović je istakao da je "Ovaj samostalni prijedlog /je/ rezultat dugačkih i teških pregovaranja, što smo ih imali s klubovima i što smi ih imali s vladom i sa zajedničkim ministarstvom", na koji način nas je uputio na sve sudioniku u donošenju ovog kompromisnog prijedloga. *BHS, IV/1913/1914., I. sjednica*, str. 12-13.

¹⁰ *BHS, IV/1913/1914., I. sjednica*, str. 22; Isto, str. 24; *Govor nar. poslanika dr. Nikole Stojanovića. Isto*, str. 25-26; *Govor nar. poslanika dr. Đorđa Lazarevića. Isto*, str. 27; *Govor nar. poslanika Sima Erakovića. Isto*, str. 34;

¹¹ Jedan od iznesenih argumenata je bilo stalno poskupljenje zemlje izazvane fakultativnom osnovom kao i, kako je istakao dr. Vlado Andrić, slabi rezultati fakultativnog otkupa. *BHS, IV/1913/1914., I. sjednica*, str. 17-19. Prilikom govora kojim je obrazlagao svoj prijedlog Dušan Kecmanović je ponovo predbacio vlasti da nije riješila agrarno pitanje iako je to, po njemu, bio osnovni razlog zbog kojeg je dobila pravo da okupira Bosnu i Hercegovinu. *Isto*, str. 13.

¹² *BHS, IV/1913/1914., I. sjednica*, str. 31.

¹³ *BHS, IV/1913/1914., I. sjednica*, str. 19.

¹⁴ Drugačije se nisu ni mogle tumačiti riječi Vasilja Grđića izgovorene u Saboru: "... i Srbija može mnogim begovima, ako neki kažu nemoj to raditi, nemoj štetiti begova, reći: Bilo vam se bolje boriti na Kumanovu (vir. član Šerif ef.

Rezervu u pogledu diranja u agrarno pitanje bilo koje vrste pokazivali su i muslimansko-bošnjački veleposjednici, poslanici u Saboru. Oni su se pribojavali da bi izmjena Zakona o davanju zajmova za fakultativni otkup kmetskih selišta koju je zagovarao Danilo Dimović, mogla voditi obligatornom otkupu. Opozicija koju su sačinjavali članovi Ujedinjene muslimanske organizacije i grupa Dervišbega Miralema, predstavljala je opasnost za vladin kompromis sa Dimovićem. Najglasniji i najaktivniji protivnici nove vladine agrarne politike bili su Adem-aga Mešić i Hamdi-beg Džinić. U toj situaciji pojavljuje se muslimansko-bošnjački prvak Šerif ef. Arnautović koji je u kontaktima s vladom nastojao obezbijediti podršku “naprednim Muslimanima koji otvoreno govore o nužnosti obligatnog otkupa kmetova”, koji bi na taj način izašli iz sjene krupnih zemljoposjednika.¹⁵ Međutim, Arnautović ili bilo ko drugi iz reda muslimanskih poslanika nikada javno u Saboru nije govorio u prilog obligatornog otkupa kmetskih selišta. Čak bi se moglo reći da je baš Šerif ef. Arnautović bio najoštriji u istupima protiv srpskih poslanika koji su govorili u prilog obligatornog otkupa i za prijedlog Dušana Kecmanovića.¹⁶

Potiorek je muslimansko-bošnjačke veleposjednike stavio pred alternativu: ili sarađivati sa vladom u savezu sa Hrvatima, i tako imati šansu za odbranu svojih interesa, ili oponirati.¹⁷ Nakon toga oni su pristali na kompromisni prijedlog Danila Dimovića. Poslanici srpske opozicije ostali su izolirani u saboru pa rezultati glasanja o prijedlozima Dimovića i Kecmanovića nisu dolazili u pitanje. Za prijedlog Dušana Kecmanovića i drugova pored opozicionara glasala su još samo dva poslanika, dok je prijedlog Danila Dimovića prošao dobivši većinu glasova.¹⁸

Sa agrarnim (zemljovlasničkim) bilo je neposredno povezano i izbjegličko pitanje koje se pojavilo u vrijeme balkanskih ratova (1912-13). I ono je pored općesocijalnog i humanitarnog bilo i nacionalno pitanje s obzirom na činjenicu da su povratnici u zemlju uglavnom bili Muslimani Bošnjaci. Tu se radilo o starim bosanskohercegovačkim muslimanskim iseljenicima iseljenim u toku austrougarske uprave, kod kojih je preovladavalo osjećanje nesigurnosti u budućnost pod vlašću balkanskih hrišćanskih država. Njih je ulazak srpske i crnogorske vojske pokrenuo na selidbu, dobrim dijelom i prema staroj domovini. Nakon onoga što im se desilo u toku i nakon balkanskih ratova (masovno pokrštavanje stanovništva islamske vjere, a dijelom i prekrštavanje katolika u prvim mjesecima po izbijanju rata na teritoriju koji je pripadao Crnoj

---

Arnautović: To Kumanovo donijelo je Šćepanu jaja na izborima.). Ja bih želio da bude i ovdje jedno Kumanovo, pa makar došla još jedna jaja. Da li si me razumio?” *BHS, IV/1913/1914., 1. sjednica*, str. 32.

¹⁵ Dž. Juzbašić, *Uticaj balkanskih ratova*, str. 205.

¹⁶ Kao ilustraciju vidi: *BHS, IV/1913/1914., 1. sjednica*, str. 15.

¹⁷ Dž. Juzbašić, *Uticaj balkanskih ratova*, str. 206

¹⁸ Glasanje je proteklo uz negodovanje i upadice srpske opozicije. *BHS, IV/1913/1914., 1. sjednica*, str. 41.

Gori; ubistva, pljačke, paljenje sela i slične pojave) habsburška vlast za njih nije izgledala onako neprijateljska kao ranije. Treba istaći da su pomenuti postupci naišli i na osudu srpske vlade.

Ove nasilne metode bile su jedan od glavnih uzroka priliva muslimanskih izbjeglica u Bosnu. Stanovništvo se vraća iz vilajeta Skoplje, Solun, Bitolj, a najviše iz graničnih područja susjednog Sandžaka. Iz tog pravca je odmah nakon izbijanja rata prebjeglo u Bosnu oko 1.000 ljudi. Austrougarske vlasti su preko svoga konzula u Solunu organizirale repatrijaciju brodovima iz Soluna u Trst, dok se njihov transport dalje prema Bosni odvijao željeznicom. Na ovaj način do maja 1913. godine bilo je repatrirano oko 5.000 osoba. Tada je bosanskohercegovačka uprava obustavila povratak o državnom trošku, a i kriterij za one koji se mogu vratiti je dosta pooštren (prednost su imali iseljenici koji imaju bosanskohercegovačko državljanstvo pa onda oni koji su ga imali pa ga izgubili). U njihovom zbrinjavanju, uglavnom na erarnom zemljištu, učestvovala je Vlada i muslimansko-bošnjačko stanovništvo. Muslimansko-bošnjački prvaci Safvet-beg Bašagić i Rifat-beg Sulejmanpašić pokrenuli su sredinom 1912. pitanje dodjeljivanja erarnog zemljišta po konfesionalnom ključu i u tom smislu namjeravali podnijeti rezoluciju Saboru.¹⁹

Bilo je i primjera pomoći izbjeglicama i od strane pripadnika drugih naroda. Priliv izbjeglica je smanjen nakon što su crnogorske vlasti izmijenile odnos prema stanovništvu islamske vjere. Navode se i podaci da su crnogorske snage po ulasku u Sandžak palile i neke srpske kuće da bi tamošnje Srbe pokrenuli u borbu protiv Osmanlija. S druge strane se nalazilo dosta korektno ponašanje srpske vojske prema muslimanima u Novom Pazaru.²⁰

Naseljavanje povratnika izazvalo je zaoštavanje političkih odnosa u zemlji. Ovdje treba razdvojiti otpor naseljavanju izbjeglica koji je dolazio od strane običnog seljaka koji je bio motiviran strahom da će sva slobodna zemlja biti dodijeljena izbjeglicama,²¹ i otpor koji su pružali političari (uglavnom srpski) bojeći se povećavanja muslimanskog stanovništva u zemlji. Snažan otpor naseljavanju pružila su nemuslimanska sela kao i dijelom muslimanska sela iz kojih povratnici nisu bili porijeklom. Dva od tri vodeća srpska lista, "Narod" i "Otadžbina" odlučno su pisala protiv repatrijacije muslimanskih izbjeglica, dok je "Srpska riječ" zalagala za dobre odnose Srba i Muslimana ističući da stav "Naroda" i "Otadžbine" nije stav srpskog naroda

---

¹⁹ Dž. Juzbašić, *Uticaj balkanskih ratova*, str. 199.

²⁰ Tomislav Kraljačić, *Povratak muslimanskih iseljenika iz Bosne i Hercegovine u toku Prvog balkanskog rata*, Migracije i Bosna i Hercegovina, Sarajevo 1990., str. 154-157, 159.

²¹ Kroz cijelu historiju Bosne i Hercegovine stalno se javljao problem nedovoljne količine obradive zemlje. U doba austrougarske uprave Vlada je povremeno dodjeljivala državnu zemlju siromašnim seljacima.

u cjelini.²² Neki historičari su u razmještaju povratnika vidjeli "...tajni prst koji je ova zemljišta tražio u područjima gdje su Srbi imali etničku većinu."²³

Veoma teško je procijeniti koliko se bosanskohercegovačkih izbjeglica vratilo u zemlju. U oktobru 1912. Srpska riječ je pretjerano pisala da se može očekivati povratak i do 60.000 od ukupno 130.000 iseljenih bosanskohercegovačkih Muslimana.²⁴ Zvanični podaci govore o mnogo skromnijem broju povratnika. Prema podacima Zdravstvenog odsjeka iz 1919. godine u godini 1912. ukupno se povratilo u Bosnu i Hercegovinu 1.768 osoba od čega 1.745 Muslimana, a 1913. godine taj broj se popeo na 3.838 (3.743 Muslimana).²⁵ Ovdje se mora uzeti u obzir da je sigurno bilo dosta povratnika koje državne vlasti nisu registrovale, posebno iz graničnih područja, a koji su se vraćali i naseljavali u vlastitoj organizaciji i po vlastitom nahođenju.

Zanimljiva pitanja za razmatranje su motivi zbog kojih se austrougarska uprava angažovala na povratku muslimanskih izbjeglica iz Sandžaka i Makedonije u vrijeme balkanskih ratova, i, s druge strane, zašto dolazi do prekida državne pomoći u ovom pravcu. Pored standardno nabrojanih razloga (humanost, briga države za svoje podanike i sl.) Monarhija je u povratnicima, nakon pomoći koje im je ukazala, vidjela vjerne podanike i pouzdane borce u predviđanom ratu protiv istočnih južnoslovenskih država. Ne ostavivši Muslimane Bošnjake u nevolji ona je na taj način pridobila ogromnu većinu muslimanskog stanovništva u Bosni i Hercegovini, a posebno njihovo političko vođstvo. Do prekida u pružanju pomoći u povratku došlo je zbog velikih materijalnih troškova i, kako misli historičar Tomislav Kraljačić, da bi se ostavio slobodan prostor za naseljavanje stranih seljaka kolonista.²⁶

***

U bosanskohercegovačkom Saboru je pitanje dodjele erarnog zemljišta zauzimalo dosta prostora i u sebe uvlačilo sve saborske aktere – predstavnike Zemaljske vlade i poslanike. Aktuelnosti ovog pitanja doprinosila je činjenica da je slobodni fond erarne zemlje bio dosta ograničen, a zahtjevi za njeno dobijanje veoma brojni.²⁷ S dodjelom erarnog zemljišta, pored izbjegličkog, neposredno je bilo povezano naseljavanje stranih seljaka kolonista, pogotovo ako

---

²² Dževad Juzbašić, *Nacionalno-politički odnosi u bosanskohercegovačkom Saboru i jezičko pitanje (1910-14)*, Sarajevo 1999, str.148.

²³ Milorad Ekmečić, *Uticaji balkanskih ratova na društvo u Bosni i Hercegovini*, Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine XIX i XX veka, Beograd 1997, str. 402.

²⁴ M. Ekmečić, *Uticaji balkanskih ratova*, str. 401.

²⁵ ABH, ZVS - Zdravstveni odsjek, od br. 230.841/1919, fo 2

²⁶ T. Kraljačić, *Povratak muslimanskih iseljenika*, str. 156.

²⁷ Sabor je skoro na svakoj sjednici bio suočen sa desetinama molbi za dodjelu erarnog zemljišta. Kao primjer vidi: *BHS, I zasjedanje 1910/1911., X sjednica*, 139-140.; *BHS, I zasjedanje 1910/1911., XV sjednica*, 357-358.; *BHS, I zasjedanje 1910/1911., XXI sjednica*, 679-680. i dr.

se to naseljavanje odvijalo uz asistenciju Zemaljske vlade koja im je dodjeljivala erarno zemljište i davala određene povlastice u pogledu plaćanja poreza i dr.²⁸

Pitanje izvanjske kolonizacije ostalo je u bosanskohercegovačkoj politici dugo vremena aktuelno. Mada je Zemaljska vlada 1908. godine izjavila da je u načelu završila pothvat eksterne kolonizacije, ona je kao vlast zadržala pravo raspolaganja erarskom zemljom. Pored toga, Vlada eventualne naseljenike koji su bili građani Austro-Ugarske nije smatrala “stranim” doseljenicima i tako je sebi ostavila odriješene ruke za neke buduće akcije.²⁹ Na početku vlast nije imala jasan odnos prema interesentima za doseljavanje. On se kretao od prešućivanja, preko načelnog odbijanja do toplog preporučivanja. U strukturi vlasti Monarhije Zemaljska vlada za BiH je bila najsklonija naseljavanju jer je u njemu gledala jednu od mogućnosti da podigne privredu Bosne i Hercegovine.³⁰ Prepreku ovim akcijama širih razmjera predstavljao je nedostatak pogodne slobodne erarske zemlje. Pored toga neki kolonisti se nisu dobro snalazili u novom okruženju.³¹ U Saboru se potezalo pitanje koji su motivi nagnali relevantne faktore u Monarhiji da pristupe eksternoj (vanjskoj) kolonizaciji – privredni ili politički, interesi Monarhije ili Bosne i Hercegovine? Predstavnici vlasti nastojali su da prikažu da je eksterna kolonizacija motivirana isključivo privrednim razlozima i željom za unapređenjem poljoprivrede u zemlji, pretvaranjem zemljišta koja nisu davala nikakav prihod u ziratna zemljišta, a s druge strane time se davala prilika domaćim zemljoradnicima, da se upoznaju sa naprednijim načinom obrađivanja zemlje.³²

Neki poslanici, prije svega oni srpske nacionalnosti, nastojali su dokazati političku motiviranost ove vladine akcije s ciljem jačanja stranog elementa u zemlji koji bi, kako su

---

²⁸ Pomoć stranim kolonistima od strane Zemaljske vlade i njihovo protežiranje izazivalo je oštre reakcije dijela poslanika. Poslanici su iznosili takve podatke iz kojih se moglo vidjeti protežiranje stranaca. Tako je Š. Grdić ustvrdio da je na pr. 1903. u B. Gradišci 7.000 dunuma zemlje prodato strancima (Burdi) za 28.000 kruna, a da je sam kotarski ured procijenio tu zemlju na 223.000 kruna. On je naveo i neke primjere iz 1906. i 1910. (donesene na osnovu Izvještaja o upravljanju BiH za te godine) iz kojih se vidi da je stranim kolonistima u prosjeku davano 120 dunuma zemlji po porodici, a 26 dunuma domaćim. *BHS, III zasjedanje 1912/1913., XV sjednica, 345.*; Također vidi govore Koste Božića, *BHS, I zasjedanje 1910/1911., XXI sjednica, str. 834*; Dr. Nikole Stojanovića, *BHS, I zasjedanje 1910/1911., LXXX sjednica, 1728-29.*; Mustaj-bega Mutevelića, *BHS, I zasjedanje 1910/1911., LXXXIII sjednica, str. 1852.*

²⁹ F. Hauptmann, *Reguliranje zemljišnog posjeda u Bosni i Hercegovini i počeci naseljavanja stranih seljaka u doba austrougarske vladavine*, GDIBiH, XVI, 1965 (1967), str. 153.; O kolonizaciji stranih seljaka također vidi: Đorđe Mikić, *O kolonizaciji stranih seljaka u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske uprave*, Migracije i Bosna i Hercegovina, Sarajevo 1990., str. 182-193.; Dževad Juzbašić, *O austrougarskoj kolonizacionoj politici u Bosni i Hercegovini poslije aneksije*, Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu, 11-12, 1975-1976, str. 325-331. Isti rad je objavljen i u knjizi *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*, Sarajevo 2002. (495-502)

³⁰ Nakon poplava i nerodnih godina od 60-ih do 80-ih godina XIX stoljeća pojavio se veliki broj južnotirolskih seljaka spremnih za naseljavanje u BiH gdje im je konfiguracija tla najviše odgovarala i podsjećala na stari zavičaj. Južnotirolci su naseljeni u Mahovljane i Konjic, pri čemu je Konjic posebno forsiran kao prva naseobina kolonista u Hercegovini i to na važnoj saobraćajnoj liniji. F. Hauptmann, *Reguliranje zemljišnog posjeda*, str. 159-166.

³¹ Kolonisti u Konjicu iznose pritužbe na svoj položaj i pored relativno povoljnih uslova i u proljeće 1884. počinje povratak nekih porodica u Južni Tirol. Projekat naseljavanja u Mahovljane je bolje prošao, prije svega jer su oni tamo naseljeni kao slobodni seljaci a ne kao kmetovi. *Isto*, 168-169.

³² *BHS, III zasjedanje 1912/1913., XV sjednica, str. 343.*; *Izvještaj o upravi BiH za 1906.*; Iljas Hadžibegović, *Ideja o naseljavanju ratnih zarobljenika njemačke nacionalnosti u istočnoj Bosni krajem 1915. i početkom 1916. godine*, Godišnjak DIBiH, XXXIX, 1988, str. 155.

prigovarali Srbi, razbio kompaktnost srpskog stanovništva na nekim važnim područjima gdje su oni činili apsolutnu većinu.³³ O tome je najotvorenije i najdirektnije govorio Šćepan Grđić. On je u trećem saborskom zasjedanju istakao da se kroz kolonizacionu politiku najbolje može vidjeti austrougarska politika koja Bosnu i Hercegovinu smatra “jednom kolonijom, jednim objektom za eksploataciju”. Prigovaralo se Vladi da je, što se tiče vanjske kolonizacije, jedinu dilemu imala o tome da li stranim kolonistima treba dozvoliti da se nastane ili ih treba eventualno čak i dobavljati, a da nije bilo dileme da im se ne dadne zemlja ako je zatraže. S druge strane, kako on kaže, branila je svim “mogućim sredstvima da domaći dobiju komadić zemlje”. Srpski poslanici su ciljeve kolonizacije prepoznali u nastojanjima vlasti da oslabi i razjedini “srpski pravoslavni element” naseljavajući koloniste tamo gdje su Srbi imali apsolutnu većinu. Iznesen je podatak da samo dvije naseobine kolonista nisu podignute u kotarevima gdje Srbi imaju apsolutnu većinu, a i tu je procenat Srba bio značajan.³⁴ Na ovaj način indirektno je optužena Vlada da radi protiv Srba pravoslavnih u Bosni i Hercegovini, da ih ne smatra ravnopravnim drugima i da se boji njihovog jačanja. Ovo nas dovodi do pitanja lojalnosti Monarhiji i do toga koga austrougarska uprava smatra državotvornim elementom?

Ni muslimansko-bošnjački posjednici nisu rado gledali na eksternu kolonizaciju jer je naseljavanje stranih kolonista bilo neposredno povezano sa uređenjem zemljišnog posjeda, a oni su bili tradicionalni vlasnici zemlje. S obzirom da je očuvanje zemljišnog fonda u rukama muslimansko-bošnjačkih posjednika predstavljalo prioritet muslimansko-bošnjačke politike i Muslimanskog poslaničkog kluba to su i Muslimani Bošnjaci u Saboru iznosili svoje protivljenje ovom procesu. Protivili su se eksternoj kolonizaciji i podsjećali da privredni rezultati kolonizacije nisu ni blizu očekivanih.³⁵ Od svih poslanika jedino je poslanik Mirko pl. Đurkovečki podržavao eksternu kolonizaciju i govorio u prilog iste. Kao argument naveo je primjer kolonija u Mahovljanima (kotar Banjaluka) i Štivoru (kotar Prnjavor) gdje su kolonisti

---

³³ BHS, III zasjedanje 1912/1913., XV sjednica, str. 342-347.; Iseljavanje njemačkih seljaka u jugoistočnu Evropu počelo je i prije austrougarske okupacije BiH tako da se donekle s rezervom mora držati stav da je to od početka isplaniran proces koji bi BiH snabdio državotvornim elementom. . F. Hauptmann, *Reguliranje zemljišnog posjeda*, str. 157.

³⁴ “Gledao sam po kotarevima, pa sam našao, da u banjalučkom kotaru imaju tri naseobine, a broj Srba iznosi 71%.; u Bos. Gradišci četiri naseobine, a Srba ima 72%; u Bos. Novom jedna naseobina, a Srba pravoslavnih 79%; u Prnjavoru 22 naseobine, a Srba pravoslavnih 60%; u Bijeljini jedna naseobina, a Srba pravoslavnih 82%; u Zvorniku dvije naseobine, a Srba pravoslavnih 55%. Kad sam tražio one kotareve, gdje nijesu Srbi pravoslavni u većini, našao sam samo u Tešnju, koji ima 46% Srba pravoslavnih i u Derventi, koja također nema većinu Srba...” *Govor Š. Grđića u Saboru, BHS, III zasjedanje 1912/1913., XV sjednica, str. 342-343.* Grđić ovdje nije uzeo u obzir da su navedeni kotarevi pogodni za napredniji način obrade zemlje. Najmanje Srba od svih kotareva u koja su naseljavani kolonisti 1910. živjelo je u Derventi (34,23%). *Die Ergebnisse der Volkszählung in Bosnien und der Hercegovina vom 10. Oktober 1910.*, Sarajevo 1912.

³⁵ BHS, I zasjedanje 1910/1911., LXXX sjednica, str. 1726; BHS, I zasjedanje 1910/1911., LXXXIII sjednica, str. 1852.

na skoro neplodno zemljište zasadili vinovu lozu i godišnje proizvodili blizu 4.000 hl izvrsna vina.³⁶

Vlast je političke motive eksterne kolonizacije mnogo jasnije iskazala prilikom korespodencije o ideji naseljavanja ruskih ratnih zarobljenika njemačke nacionalnosti u istočnoj Bosni krajem 1915. i početkom 1916. godine. Radilo se o grupi od oko 200 seljaka. Prostor za naseljavanje u istočnoj Bosni je bio stvoren nakon što su srpski kmetovi napuštali zemlju koju su obrađivali. Ona koja je bila u njihovom vlasništvu pripala je državi, a i aginska zemlja stajala je neobrađena. Postignuti cilj ovog naseljavanja bio bi dvostruk. Marljivi rusko-njemački seljaci bi podigli poljoprivredu ovog kraja na viši nivo i ponudili domaćem stanovništvu primjere racionalnog poljoprivrednog poslovanja a naseljavanjem pouzdanog, politički povjerljivog državotvornog elementa stvorio bi se čvrst bedem protiv neprijateljskih aktivnosti na jugu Monarhije koja traju već dugo vremena. Na taj način bi se razbio etnički kontinuitet srpskog stanovništva prema Srbiji i Crnoj Gori.³⁷ Očito da postojanje muslimansko-bošnjačkog stanovništva na ovom području, koje se do jeseni 1915. značajno smanjilo usljed stradanja od srpske i crnogorske vojske i epidemija koje su desetkovale muslimanske izbjeglice, nije predstavljalo dovoljnu sigurnost za Monarhiju.

Još ranije se mogao uočiti stav Austro-Ugarske da se ne dozvoli prelazak zemlje u srpsko vlasništvo i njihovo jačanje na tom polju. Iz prepiske koja je vođena u martu 1913. u trouglu između Zemaljskog poglavara Oskara Potioreka, upravitelja Vojne kancelarije nadvojvode Franza Ferdinanda pukovnika dr. Bardolffa i direktora Austrijskog kreditnog zavoda dr. Aleksandra Spitzmüllera vidljive su namjere austrougarske vlasti u pogledu preraspodjele zemljišnog vlasništva u Bosni i Hercegovini. Navedena korespodencija ukazuje da je vlast uočila da je proces prelaska velikih zemljišnih kompleksa iz bošnjačkog u nečije drugo vlasništvo već počeo i da će konačan rezultat biti, ako vlast ne učini ništa, prelazak zemlje u srpske ruke. Naglašeno je da bi ovakva promjena bila politički nepoželjna, vjerovatno zbog naraslog uticaja Srbije i nepouzdanosti srpskog etničkog elementa. Cilj vlasti je bio prelazak zemlje u austrijske ruke, pri čemu bi značajnu ulogu odigrala Austrijska banka sa sumom do 10,000.000 kruna. Kupljena zemlja bi bila stavljena na raspolaganje austrijskim kolonistima.³⁸

---

³⁶ BHS, I zasjedanje 1910/1911., LXXVI sjednica, str. 1530.

³⁷ I. Hadžibegović, *Ideja o naseljavanju*, str. 155.

³⁸ "Potiorek Bardolffu" 13. 3. 1913., KA MK FF 2385/1913, 8 16/13 ex 1913.

Umjesto zaključka

Na kraju se postavlja pitanje kakva je bila sudbina običnog čovjeka povratnika ili koloniste u ovim isprepletenim odnosima i interesima vlasti i utjecajnih političkih grupa. Iz gore izloženog se vidi da se ovdje radi o dva primjera koji tretiraju ljude bez doma i zemljišta koji su u Bosni i Hercegovini istovremeno bili stranci, izbjeglice, i domaći ljudi, jer su bili zemaljski pripadnici (povratnici u Bosnu i Hercegovinu) ili državljani Austrije i Ugarske (kolonisti), koji su dijelom imali državnu pomoć i pomoć još nekih utjecajnih krugova, ali i protivnike njihovog dolaska i naseljavanja. Sigurno im otpori u zemlji nisu olakšavali život u novoj ili novoj staroj domovini. Pored toga, austrougarska vlast je u ovom pitanju vodila politiku koja je trebala ojačati položaj Austro-Ugarske monarhije na Balkanu. Iako se ne mogu isključiti ni humanitarni motivi, ili pak privredni, sigurno nisu bez osnova ni mišljenja da su dominantni motivi austrougarske vlasti bili političke prirode u cilju jačanja strateški važnog prostora stanovništvom koje je trebalo da bude lojalno caru i kralju.

SUMMARY

In the article author deals with the question of status and treatment of two quite large groups of settlers in Bosnia and Herzegovina in the first parliamentary period of its history (1910-1914). This important question arose in the time of political fighting for landownership, and approaches of the authority, as well as Bosniak, Serb, and Croat political elite towards the issue of immigrants into Bosnia & Herzegovina (Muslims from Sandjak of Novi Pazar came during the Balkan Wars and the Colonists came from Austria or Hungary) were in close connection with previously mentioned fight. Arrival of these people brought many problems in the Country, which primarily occurred from the fact that immigrants had no own houses or land property, therefore the authority had to undertake different measures of care for them. The authority action in connection with this question induced a new political fight, which already tense political situation in the country made more complicated.

Key words: Bosnia and Herzegovina, Austro-Hungarian authority, Bosnian-Herzegovinian political elite, refugees, colonists, fight for landownership.
